

Συλλογικές πρακτικές και δημόσιος χώρος. Η περίπτωση του Δεκέμβρη

Χριστίνα Πάλλιου
Ερωφίλη Παπασταύρου
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια να μελετηθεί η σχέση των συλλογικών πρακτικών που υιοθετούν τα εκάστοτε κινήματα με τον δημόσιο χώρο και, ειδικότερα, να εντοπιστεί η σχέση αυτή στην κοινωνική έκρηξη του Δεκέμβρη του 2008. Δεν πιστεύουμε, προφανώς, ότι μια αποτίμηση του Δεκέμβρη εξαντλείται στην ανάγνωση της σχέσης των συλλογικών αυτών πρακτικών με τον δημόσιο χώρο, ούτε συνίσταται κυρίως σε αυτό. Αντίθετως, το ξέσπασμα του Δεκέμβρη αποτελεί ένα πολύ πιο σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο με ιδιαίτερα πολιτική σημασία. Στόχος μας εδώ δεν είναι μια λεπτομερής ανάλυση της νεολαιίστικης εξέγερσης και των αιτιών της, ούτε, όμως, και μια γενική και αφαιρετική μελέτη της σύνδεσης της παραγωγής και του σχεδιασμού του δημόσιου χώρου με τις κοινωνικές εξεγέρσεις εν γένει. Αντίθετα, επιχειρείται η αποτύπωση των χωρικών μετασχηματισμών, λειτουργικών και μορφικών, που παρατηρούνται στο συγκεκριμένο κίνημα (κυρίως εντοπίζονται στην Αθήνα) και η ανάγνωσή τους υπό τη σκοπιά της, έστω πρόσκαιρης και κατά τόπους, αναστροφής της σχέσης ισχύος, με τις καταπιεζόμενες κοινωνικές ομάδες (μαθητές, φοιτητές, νέοι εργαζόμενοι, άνεργοι, μετανάστες κ.ά.) να αποκτούν το πάνω χέρι έναντι των καταπιεστών.

Χώρος και κοινωνική πρακτική

Ξεκινώντας να μιλήσει κανείς για τις χωρικές δομές της πόλης και τις μεταλλαγές τους δεν μπορεί παρά να αναμετρηθεί με το πρόβλημα της λειτουργίας. Στο λόγο για την πόλη έχει επιβληθεί με διάφορους τρόπους μια κυρίαρχη άποψη που αντιμετωπίζει τη σχέση χώρου και λειτουργίας με θετικιστικό και τεχνοκρατικό τρόπο, άποψη που είναι, φυσικά, κατεξοχήν πολιτική και δεν πηγάζει

απλώς από λανθασμένες παραδοχές ή συγκυριακές σκοπιμότητες. Η αντίληψη αυτή εγγράφεται στην ευρύτερη τάση της αστικής σκέψης να αντιμετωπίζει τις κοινωνικές συγκρούσεις σαν τεχνικά προβλήματα και έχει, επομένως, τις ρίζες της σε θεμελιώδη χαρακτηριστικά και προϋποθέσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της νεωτερικής πόλης. «Ο χώρος περνάει για αθώος, δηλαδή για μη πολιτικός» (Λεφέβρ 1977: 221). Έτσι το πρόβλημα του αστικού χώρου ανάγεται πρώτιστα σε πρόβλημα βέλτιστης λειτουργικής διευθέτησης, τη λύση του οποίου αναλαμβάνει ο πολεοδομικός σχεδιασμός (μεταπολεμικά προγράμματα κοινωνικής κατοικίας, προάστια Παρισιού-HLM, αναπλάσεις σύγχρονων ευρωπαϊκών μητροπολιτικών κέντρων κλπ.). Οι ίδιες οι λειτουργίες εκλαμβάνονται ως αντικειμενικά δεδομένα, ως αναντίρρητες αναγκαιότητες.

Το πρόβλημα στη συζήτηση της σχέσης χώρου και λειτουργίας βρίσκεται στον καθορισμό της ίδιας της έννοιας της λειτουργίας, η οποία δεν μπορεί να περιοριστεί σε ένα ουδέτερο τεχνικό χαρακτηριστικό, αλλά θα πρέπει να εκληφθεί ευρύτερα, ως κοινωνική πρακτική. Η διεύρυνση αυτή της έννοιας της λειτουργίας δεν καλύπτει απλώς κατηγορίες που πολλές φορές υποτιμώνται, αλλά περιλαμβάνει επίσης την περιπλοκότητα και αντιφατικότητα των λειτουργιών (της κοινωνικής πρακτικής) στο χώρο, όπως και τον ιστορικό χαρακτήρα του καθορισμού τους.

Ο ορισμός των λειτουργιών δεν αποτελεί μια ουδέτερη διαδικασία. Οι λειτουργίες έρχονται να εξυπηρετήσουν ανάγκες οι οποίες γεννιούνται και συναρτώνται άμεσα με τις εκάστοτε παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις. Το ποιες ανάγκες (ή ακριβέστερα οι ανάγκες ποιων) θα επικρατήσουν εις βάρος των άλλων είναι ζήτημα συσχετισμού δύναμης. Ο γενικός ταξικός συσχετισμός δύναμης στον καπιταλιστικό οικονομικό-κοινωνικό σχηματισμό, παρότι μεταβάλλεται διαρκώς, είναι ιστορικά κλειδωμένος υπέρ της αστικής τάξης. Στο πλαίσιο του ευρύτερου αυτού συσχετισμού δεν είναι λεπτομέρεια ότι η αστική τάξη, διαμέσου και του αστικού κράτους, έχει τον πρώτο λόγο και στο ζήτημα του χώρου, και δη του δημόσιου χώρου – άλλωστε «ο χώρος είναι βασικός σε κάθε σύστημα εξουσίας (Φουκώ 1987: 65).

Το γεγονός, ωστόσο, ότι η χωρική οργάνωση διαμορφώνεται (προς το παρόν) στο ιστορικό περιβάλλον της κυριαρχίας της αστικής τάξης δεν σημαίνει ότι δεν αποτελεί διαρκές διακύβευμα της ταξικής πάλης. Αν εξαιρέσει κανείς το διαχρονικό στον καπιταλισμό ζήτημα της κατοικίας, ο κοινωνικός ανταγωνισμός επικεντρώνεται προνομιακά στον δημόσιο χώρο, που, ως κατεξοχόν πεδίο όπου οργανώνεται η κοινωνική αλληλεπίδραση στο πλαίσιο της εκάστοτε ταξικής κυριαρχίας, είναι πιο εμφανώς πολιτικός, και άρα πιο άμεσα διεκδικήσιμος.

Αυτό γίνεται πολύ πιο σαφές στις στιγμές και τους τόπους όπου οι σχέσεις ισχύος αναστρέφονται, έστω προσωρινά, υπέρ αντίπαλων προς το κράτος υποκειμένων. Θέτοντας τους δικούς τους όρους, τα υποκείμενα αυτά αμφισβητούν έμπρακτα τις συμβατικές λειτουργίες και τους κανόνες συμπεριφοράς στο χώρο, και κυρίαρχα στον δημόσιο χώρο ως το κατεξοχήν πεδίο κοινωνικής διαπάλης και αντιπαράθεσης. Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι συλλογικές κινηματικές πρακτικές μεταβάλλουν τις χωρικές διατάξεις, τη χρονική τους διευθέτηση, αλλά και τις ταυτότητες που επάγει η χωρική οργάνωση. Η εξέγερση του Δεκέμβρη πρόσφερε, ασφαλώς, πολλά τέτοια παραδείγματα.

Αυτού του είδους η ρήξη προϋποθέτει ένα είδος βίας ή, από μίαν άλλη άποψη, αντι-βίας, αντίδρασης στην «επικυρωμένη βία» (Μπένγιαμιν 2002: 8) του κράτους, όχι μόνο ως φυσική επιβολή των καταπιεστικών μηχανισμών, αλλά και όπως αποτυπώνεται στο δίκαιο: «[...]το δίκαιο βασίζεται στη συμβολική αυθεντία, που ο Φρόντ θεωρεί ως “αναγκαία επιρροή” επέκεινα της άμεσης βίας. Βασίζεται στην κατοχή μιας δύναμης, αλλά είναι δυνατή μόνο μέσω της μεταφοράς της σε ιδεατές, συμβολικές αξίες και στάσεις» (Λίποβατς 2005: 17). Η αμφισβήτηση αυτής της «αυθεντίας» είναι από μόνη της μια πράξη, έστω συμβολικής, βίας.

Δεν είναι το ζητούμενο εδώ να αποτιμήσουμε την ηθική και πολιτική σημασία ή αποτελεσματικότητα των διαφόρων εκδοχών της κινηματικής βίας του Δεκέμβρη. Αυτό που μας αφορά από τη σκοπιά της συγκεκριμένης εργασίας είναι ότι στη μικροκλίμακα του χώρου η κινηματική βία είχε, τηρουμένων των αναλογιών, κάτι από το χαρακτήρα της «θεικής βίας», στη γλώσσα του Β. Μπένγιαμιν: «Αν η μυθική βία θεσπίζει το δίκαιο, η θεική καταστρέφει το δίκαιο, αν η πρώτη θέτει όρια, η δεύτερη τα καταστρέφει απεριόριστα...» (Μπένγιαμιν 2002: 26). Οι συλλογικές κινηματικές πρακτικές υπονομεύουν την αποδοχή της κατεστημένης οργάνωσης και διάταξης του χώρου ως αυτονόητης, φυσικής ή αντικειμενικής.

Η εξέγερση αντιπροσωπεύει ακριβώς εκείνο το άλμα της συνείδησης με το οποίο η κανονικότητα του καπιταλιστικού οικονομικοκοινωνικού σχηματισμού παύει να γίνεται δεκτή ως αναντίρρητη αναγκαιότητα. Σε αυτό το (έστω προσωρινό) περιβάλλον ο χώρος και η λειτουργία του δεν μπορούν πλέον να εκλαμβάνονται ως ουδέτερα δεδομένα.

Η προσωρινή αναστολή της κανονικότητας μέσα από την πρακτική των κινηματικών υποκειμένων του Δεκέμβρη ανέδειξε τον σχετικό και ιστορικό χαρακτήρα του αστικού χώρου. Είναι σε αυτές τις «έκρυθμες» καταστάσεις που αποκαλύπτεται με πιο έντονο τρόπο η ιστορικότητα της πόλης στην πιο ουσια-

στική της διάσταση: όχι με την έννοια της εμμονής στην αυτοδύναμη (και κάπως υπερβατική) ιστορική συνέχεια του αστικού φαινομένου, μέσα από την οποία οι μεταμοντέρνοι ιστορικοί περιπίπτουν συχνά στην ίδια αντιστορικότητα την οποία επικρίνουν, αλλά με αυτή της συνειδητοποίησης ότι ο χώρος είναι προϊόν και ανατροφοδότησης της συγκεκριμένης ιστορίας των ανθρώπινων κοινωνιών στο σύνολό της. Στο πλαίσιο αυτής της ιστορίας γίνεται, σε τέτοιες περιπτώσεις, σαφές ότι καμία λειτουργία, χωρική δομή, μορφή ή ταυτότητα δεν είναι αυτόνομη ή υπεριστορική. Και αν πρέπει να δώσουμε μια απάντηση στο δίλημμα της λειτουργίας ή της μορφής, ίσως θα ήταν ακριβέστερο να πούμε ότι το καθοριστικό στοιχείο δεν είναι η λειτουργία καθ' εαυτή, αλλά η σχέση ισχύος στο χώρο.

Χωρικοί μετασχηματισμοί στον δημόσιο χώρο

Δρόμοι

Οι δρόμοι αποτελούν αναπόσπαστο συντελεστή της αστικής δομής αφού συνιστούν τον κατεξοχήν δημόσιο χώρο της πόλης. Ο ρόλος των δρόμων στο αστικό σύνολο, οι λειτουργίες που φιλοξενούν και η μορφή τους, στοιχεία αλληλένδετα, εξελίσσονται και διαμορφώνονται με παράλληλο τρόπο με την πόλη. Τα χαρακτηριστικά της πόλης και, άρα, και των αστικών συντελεστών μεταβάλλονται ιστορικά με τις εκάστοτε κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις, τις μορφές εξουσίας, αλλά και τις αντιλήψεις για το χώρο να παίζουν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωσή τους, παρά τις αδράνειες που εμφανίζει η πόλη ως υλικό κατασκεύασμα διατηρώντας κατάλοιπα από τις προηγούμενες φάσεις ανάπτυξής της.

Σε αντίθεση με τις εκάστοτε κυρίαρχες αντιλήψεις για την πόλη, ο χαρακτήρας του δρόμου είναι πολύ πιο σύνθετος και πολύπλοκος από απλώς ένα δομικό στοιχείο της πόλης. Ο δρόμος αποτελεί τον κατεξοχήν αστικό χώρο οικονομικής συναλλαγής αλλά και κοινωνικής πρακτικής και αλληλεπίδρασης, γεγονός το οποίο τον καθιστά ίσως το βασικότερο πεδίο όπου συναντώνται οι διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και ομάδες που κατοικούν σε μια πόλη. Η πολυπλοκότητα των υποκειμένων και η πληθώρα αντιφάσεων και ετεροτήτων, την απόκρυψη των οποίων επιχειρεί η άρχουσα τάξη με τις διάφορες σύγχρονες στρατηγικές για τον αστικό χώρο (π.χ. αναπλάσεις ιστορικών κέντρων), αποτελούν καταστατικά στοιχεία του συνόλου της σύγχρονης πόλης.

Ο δρόμος, λοιπόν, αποκτά έναν διπλό και αντιφατικό χαρακτήρα. Από τη μια πλευρά, μπορεί να αποτελεί έναν χώρο πειθαρχίας και αποτύπωσης των

σχέσεων εξουσίας και, από την άλλη, μπορεί χώρο αταξίας και αντίστασης των καταπιεσμένων. Εξάλλου, ο απόλυτος έλεγχος της άρχουσας τάξης πάνω στο δρόμο και, εν γένει, τον δημόσιο χώρο καθίσταται αδύνατος λόγω της απρόβλεπτης πολυλειτουργικότητας και αταξίας, καταστατικά χαρακτηριστικά αυτού (Σταυρίδης 2005: 145). Στον ίδιο δρόμο είναι δυνατόν άλλοτε να διεξάγεται μια στρατιωτική παρέλαση λόγω εθνικής γιορτής και άλλοτε μια πορεία εργαζομένων που διεκδικούν καλύτερες συνθήκες εργασίας. Ο δρόμος, επομένως, αποτελεί προνομιακό πεδίο άσκησης εξουσίας από τους καταπιεστές (για παράδειγμα ο δρόμος είναι το πιο ορατό και σημαντικό κομμάτι της πόλης όπου η αστυνομία εξασκεί την εξουσία της (Herbert 1998: 273) αλλά και συλλογικής διεκδίκησης και αντεπίθεσης των καταπιεσμένων.

Στη συνέχεια, θα εντοπίσουμε και θα αναγνώσουμε τις αλλαγές στις λειτουργίες και τη μορφή των δρόμων κατά την εξέγερση του Δεκέμβρη, όταν αυτοί περνούν στα χέρια των εξεγερμένων. Η προσωρινή αλλαγή του συσχετισμού δύναμης πάνω στο δρόμο και οι έντονες κοινωνικές διεργασίες που κάνουν την άρχουσα τάξη να χάνει τον έλεγχο απομυθοποιούν τις συμβατικές συνθήκες ύπαρξης δημιουργώντας ενδιαφέρουσες καταστάσεις στο πεδίο αυτό. *Μία από τις παραμέτρους που κάνουν έναν δρόμο ενεργό είναι η δύναμη χρήση του για μη σχεδιασμένες ούτε και συγκεκριμένες λειτουργίες* (Schumacher 2005: 50).

Στην εξέγερση του Δεκέμβρη, οι δρόμοι επανοηματοδοτούνται και λειτουργούν υπό άλλους όρους: τους όρους που βάζει το κίνημα αμφισβητώντας τις καθιερωμένες νόρμες. Οι εξεγερμένοι εγκαθιστούν, σε αυτή την προσωρινή συνθήκη, νέους τρόπους έκφρασης και επικοινωνίας, νέες σχέσεις συντροφικότητας, καινούργια πρότυπα και κανόνες συμπεριφοράς που έρχονται αντιμέτωποι με τους τυπικούς κανόνες οι οποίοι διέπουν το χώρο, καθώς και νέες συμβάσεις οικειοποίησης και χρήσης των χωρικών αυτών σχηματισμών. Καθιερωμένες πρακτικές μεταμορφώνονται (π.χ., οι μεγάλες συγκεντρώσεις δεν απαγορεύονται, αλλά δεν είναι μια «κανονική» πρακτική) και αμφισβητούνται κυρίαρχοι συμβολισμοί των δρόμων, συμβολισμοί οι οποίοι συμβάλλουν στη διαμόρφωση της πόλης.

α) Κινήσεις

Κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Δεκέμβρη, η τυπική συνθήκη χρήσης του δρόμου, δηλαδή η κυριαρχία της κυκλοφορίας των οχημάτων, άλλαξε, αφού οι δρόμοι είναι από τις πρώτες χωρικές δομές όπου ο προσωρινός έλεγχος περνά, για μεγάλα και διάσπαρτα μέσα στη μέρα χρονικά διαστήματα, στους εξεγερμένους. Λίγα μόλις λεπτά μετά την επιβεβαίωση του θανάτου του 15χρονου

αγοριού, οι δρόμοι των Εξαρχειών αλλά και της ευρύτερης περιοχής μετατράπηκαν κυριολεκτικά σε πεδία μάχης μεταξύ των εξεγερμένων και των δυνάμεων καταστολής, στοιχείο το οποίο από μόνο είναι απαγορευτικό για την κίνηση των οχημάτων. Η εικόνα αυτή έγινε καθημερινότητα για μεγάλο χρονικό διάστημα, με τα γεγονότα να επεκτείνονται σε πολλές περιοχές αλλά και σε άλλες πόλεις (αργότερα, ακόμη και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις).

Οι κινήσεις στο δρόμο γίνονται πιο πολύπλοκες και ακαθόριστες, καθώς και πιο ελεύθερες, χωρίς να έχουν υποχρεωτική κατεύθυνση. Δεδομένου του γεγονότος ότι, κατά μία έννοια, ο χώρος σχηματίζεται και μέσω της κίνησης, η αλλαγή της καθιερωμένης ταχύτητας προσπέλασης και διέλευσης από τους χώρους της πόλης μεταβάλλει τη σχέση χώρου-χρόνου. Η μορφή λοιπόν παρουσιάζεται ως δυνάμει κίνηση, ενώ η κίνηση παρουσιάζεται ως δυνάμει μορφή (Πεπονής 1997: 170).

Σχηματίζονται νέα, νοητά ή και φυσικά, πλέγματα χώρων και κινήσεων μέσα στην πόλη. Ο χάρτης της πόλης, κατά κάποιον τρόπο, επανασχεδιάζεται αποτυπώνοντας τις νέες αυτές κινηματικές διαδρομές, με τις διαδηλώσεις να αποτελούν τις γραμμές που τις υλοποιούν, τα νέα τοπόσημα που ορίζονται από το κίνημα αλλά και τις καινούργιες χρήσεις που αποδίδονται στον, δημόσιο κυρίως, χώρο.

β) Όρια-Σχήματα

Κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη, τα σχεδιασμένα-καθιερωμένα όρια των δρόμων εντός του ιδιαίτερα σφικτού αστικού ιστού όπου λαμβάνουν χώρα κινηματικά γεγονότα γίνονται ασαφή, οι διαφορές ύψους μεταξύ των επιπέδων ουσιαστικά εξαλείφονται και αναδιαμορφώνονται.

Η αναίρεση των υπαρκτών ορίων του δρόμου και ο επαναπροσδιορισμός τους βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τη γενικότερη διάχυση των ανθρώπων και των πράξεων στο χώρο. Κατά τη διάρκεια των διάφορων αυθόρμητων εκδηλώσεων του κινήματος, σχηματίζονται νησίδες στην πόλη, τα όρια των οποίων δεν προκύπτουν από πολεοδομικές ανάγκες αστικής οργάνωσης, αλλά από την ανάγκη ύπαρξης ενός χώρου «οχυρωμένου» έναντι των κατασταλτικών δυνάμεων. Αντίστοιχα, αναδιαμόρφωση των θεσμοποιημένων ορίων παρατηρείται και κατά την διεξαγωγή περισσότερο συντονισμένων κινηματικών δράσεων (διαδηλώσεις, συναυλίες, κ.ά.). Οι διαδηλωτές, ορισμένες φορές, δημιουργούν τα δικά τους όρια, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις ανθρώπινες αλυσίδες περιμετρικά των διαδηλώσεων, μέθοδο που, εξαιτίας και του ξεκάθαρα ανθρωπογενούς χαρα-

κτήρα της, έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με τις καθιερωμένες μεθόδους σχηματισμού ορίων.

Η κατάληψη των δρόμων για ώρες από τους εξεγερμένους, εκτός από νέες συνθήκες ύπαρξης στους χώρους αυτούς, δημιουργεί και νέες ανάγκες. Η καθιερωμένη χρήση στοιχείων του αστικού εξοπλισμού αμφισβητείται και επαναπροσδιορίζεται για να ανταποκριθεί στα νέα ζητούμενα των κινηματικών υποκειμένων (π.χ. χρήση απορριμματικών κάδων ως οδοφραγμάτων).

γ) Πολιτικοί-ιδεολογικοί-συμβολικοί επαναπροσδιορισμοί

Τα γεγονότα της εξέγερσης του Δεκέμβρη, πέρα από τους λειτουργικούς και μορφολογικούς χωρικούς μετασχηματισμούς του δρόμου, σήμαναν και, σε έναν βαθμό, τον επαναπροσδιορισμό της χωρικής αυτής δομής σε πολιτικό, ιδεολογικό αλλά και συμβολικό επίπεδο. Ο προσωρινός έλεγχος πάνω στο δρόμο περνά στα χέρια των κινηματικών υποκειμένων, αμφισβητώντας έμπρακτα, έτσι, τα υποκείμενα εκείνα που ορίζουν τις κυρίαρχες λειτουργίες αλλά, σε έναν βαθμό, και τις διαδικασίες μέσω των οποίων αυτές ορίζονται.

Οι παρεμβάσεις στα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την εικόνα και το χαρακτήρα του δρόμου ως δημόσιου χώρου κινούνται στην κατεύθυνση αποσυμβολοποίησης των στοιχείων αυτών και πρόσκαιρης αναίρεσης της κυρίαρχης λειτουργίας για την οποία προορίζονται. Η μαζική και εκτεταμένη καταστροφή συμβόλων του κράτους και της κυριαρχίας/ηγεμονίας της αστικής τάξης, καθώς και συμβόλων του αστικού πολιτισμού και του έθνους αποτελούν βασική συλλογική πρακτική και ιδιαιτερότητα της εξέγερσης του Δεκέμβρη (αποκορύφωμα των δράσεων αυτών αποτελεί η πυρπόληση του χριστουγεννιάτικου δέντρου στο Σύνταγμα). Π.χ., η βιτρίνα που εκθέτει προϊόντα, σύμβολο της καπιταλιστικής εμπορευματικής κυκλοφορίας, γίνεται βιτρίνα που εκθέτει μηνύματα. Τα μνημεία, η καθαρή εμφάνιση των οποίων, ως κομμάτι της δημόσιας εικόνας που υποστηρίζει σε συμβολικό επίπεδο την αίγλη του κράτους, επιβάλλεται, «κλερώνονται» με μπογιές και σπρέι κι έτσι γίνονται φορείς μηνυμάτων και ανατροπής. Ακόμα πιο σαφώς, οι παρεμβάσεις σε αγάλματα λειτουργούν απομυθοποιητικά των συμβόλων της ευημερίας του αστικού πολιτισμού και της εθνικής ενότητας.

Κατά τη διεξαγωγή περισσότερο ομαδικών και συντεταγμένων μορφών αγώνα, όπως οι διαδηλώσεις, ο δρόμος, κατά κάποιον τρόπο, σχηματίζεται μέσω του πλήθους των ανθρώπων που τον οικειοποιείται. Δεν θα ήταν ακραίο να πούμε ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, το μετρικό σύστημα των δρόμων αλλάζει. Υπολογίζουμε το μέγεθος ενός δρόμου ή συγκρίνουμε δυο δρόμους μεταξύ

τους με βάση τον αριθμό των ανθρώπων που χωρούν και όχι μετρώντας το πλάτος ή το μήκος τους σε μέτρα. Η ενοποίηση των κινηματικών υποκειμένων πίσω από κοινά αιτήματα και η συμπόρευσή τους στο δρόμο τους καθιστά και πιο επικίνδυνους για την κυβέρνηση και το κράτος συνολικά. Γι' αυτό, όταν οι πορείες φτάνουν μπροστά από κτίρια του κρατικού μηχανισμού, οι εξεγερμένοι έρχονται αντιμέτωποι με τις παρατεταγμένες δυνάμεις καταστολής που τα φυλάνε. Εκείνη την ώρα, τα MAT (σε συνδυασμό με τις κλούβες) μετατρέπονται από μονάδες ή ομάδες διάχυτης επιτήρησης σε ανάχωμα που απαγορεύει τη διέλευση και είσοδο των εξεγερμένων στα κτίρια, φτιάχνοντας τα δικά τους, ανθρώπινα κυρίως, «οδοφράγματα». Το κίνημα εξαναγκάζει, κατά κάποιον τρόπο, το κράτος να αμυνθεί, γιατί το δεύτερο δεν ελέγχει τα πάντα όπως σε περιόδους κανονικότητας.

Θεσμικά κτίρια

Διαβάζοντας τους χωρικούς μετασχηματισμούς στον δημόσιο χώρο κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στις αλλαγές που υπέστησαν τα θεσμικά κτίρια ως οργανικό κομμάτι οργάνωσής του. Τα κτίρια αυτά συνιστούν σημαντικούς αστικούς συντελεστές, αφού, από τη μια πλευρά, αποτελούν συχνά κομμάτι της ιστορικής συνέχειας και του πολιτισμού μιας πόλης, και, από την άλλη, λειτουργούν ως σύμβολα της κυριαρχίας της άρχουσας τάξης και της εθνικής ευημερίας. Αλλά, ακόμα πιο απλά, συνιστούν τοπόσημα, σημεία-κλειδιά κατά την κίνηση και τον προσανατολισμό των χρηστών μιας πόλης. Πολλά από τα θεσμικά κτίρια παραμένουν τοπόσημα και κατά τη διάρκεια της εξέγερσης, αλλά με διαφορετικό συμβολισμό και λειτουργία σε σύγκριση με περιόδους «ομαλότητας».

Η «άλωση» τέτοιων κτιρίων (π.χ. δημαρχείο Αγρινίου), κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη, τα οποία, υπό συνθήκες κανονικότητας, εμφανίζονται ως κατά πολύ ευνοϊκότερα πεδία για την αστική τάξη, αποτέλεσε πρακτική απόδειξη αυτής ακριβώς της αντιφατικότητας του δημόσιου χώρου και ανέδειξε διάφορα θεσμικά κτίρια σε πεδία εκδίπλωσης κινηματικών γεγονότων. *Μπορούμε να πούμε με κάποια σιγουριά ότι ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης δεν είναι εργαλείο απελευθέρωσης, πρέπει όμως να παίρνουμε πάντα υπόψη μας κι αυτό δεν είναι γενικά αναγνωρισμένο ότι, εκτός από τα βασανιστήρια και τις εκτελέσεις που αποκλείουν κάθε αντίσταση, πάντα υπάρχουν δυνατότητες για αντίσταση, ανυπακοή και αντιπολιτευτικές ομαδοποιήσεις, ανεξάρτητα*

από το πόσο τρομακτικό μπορεί να' ναι ένα δεδομένο σύστημα (Φουκώ 1987: 57). Ο δημόσιος χώρος συνιστά το πεδίο αποτύπωσης των κυρίαρχων κοινωνικών πρακτικών αλλά, ταυτόχρονα, αποτελεί το χώρο που διεκδικεί να ανακαταλάβει το κίνημα για να εκφραστεί και να δράσει.

Οι καταλήψεις ποικίλων θεσμικών κτιρίων αποτέλεσαν μία από τις βασικότερες κινηματικές πρακτικές της εξέγερσης του Δεκέμβρη και έρχονται, βέβαια, σε συνέχεια προηγούμενων καταλήψεων, οι οποίες εμφανίζονται ως κυρίαρχο μέσο πάλης σε πολλά μεγάλα κινηματικά γεγονότα των τελευταίων χρόνων (βλ. φοιτητικό κίνημα). Το στοιχείο, όμως, που σε μεγάλο βαθμό διαφοροποιεί τον Δεκέμβρη από τα πρόσφατα κινήματα είναι το γεγονός ότι οι καταλήψεις αυτές δεν περιορίζονται σε κτίρια σχολείων και σχολών, αλλά επεκτείνονται σε διοικητικά κτίρια (π.χ. δημαρχεία), κτίρια πολιτισμού (π.χ. Λυρική Σκηνή), κ.ά., ενώ, επιπροσθέτως, η συμμετοχή στις αποφάσεις και στη στήριξη των καταλήψεων είναι περισσότερο διευρυμένη (πέρα από φοιτητές και μαθητές, αλλά και γενικότερα νεολαία, στις καταλήψεις συμμετέχουν εργατικά σωματεία, καθηγητές, κ.ά.). Οι καταλήψεις τέτοιων κτιρίων, πολλές από τις οποίες συνεχίζονται και μετά το πέρας της εξέγερσης, και η μετατροπή τους σε ανοιχτούς κοινωνικούς χώρους (π.χ. κατάληψη Γαλαξία στην κεντρική πλατεία της Ν. Σμύρνης, που παλιότερα λειτουργούσε ως δημοτικό αναψυκτήριο) για τους κατοίκους της εκάστοτε γειτονιάς, και όχι μόνο, είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία διαφόρων κέντρων αγώνα συμπληρωματικών προς τα κεντρικά, που ήταν η Νομική, το Πολυτεχνείο και η ΑΣΟΕΕ. Σε άμεση συνέχεια και συνάρτηση με τη δυναμική και τη μαζικότητα του Δεκέμβρη, καθώς και με τη διεύρυνση της κατάληψης ως κινηματικής πρακτικής, βρίσκονται και οι καταλήψεις δημόσιων υπαίθριων χώρων που ακολουθούν (π.χ. πάρκο Κύπρου και Πατησίων, πάρκο Ζ. Πηγής-Ναυαρίνου-Χ. Τρικούπη).

Τα κινηματικά υποκείμενα, καταλαμβάνοντας ορισμένα θεσμικά κτίρια και βάζοντας, έστω προσωρινά, τους δικούς τους όρους σε αυτά, αποκτούν ένα σημαντικό όπλο για τον αγώνα τους, αφού τα συγκεκριμένα κτίρια δεν χρησιμεύουν απλώς ως ένα κέντρο εξόρμησης και οργάνωσης των δράσεών τους, αλλά, επιπλέον, παρεμποδίζουν την ομαλή λειτουργία ορισμένων πτυχών του κρατικού μηχανισμού. Το κίνημα αμφισβητεί, με λιγότερο ή περισσότερο συνειδητό τρόπο, τις καθιερωμένες κοινόχρηστες λειτουργίες και τις άμεσες ή έμμεσες οδηγίες που μεταφέρει η οργάνωση των συγκεκριμένων χώρων. Π.χ., στα κατειλημμένα θεσμικά κτίρια, η άλλοτε υπό όρους είσοδος σε αυτά αντικαθίσταται από το δικαίωμα της ελεύθερης πρόσβασης (αν και η ελευθερία εισόδου δεν ήταν σε όλες τις καταλήψεις το ίδιο αυτονόητη). Υπονομεύεται έτσι η υπο-

χρέωση του χρήστη να συμμορφωθεί με το αντίστοιχο πρωτόκολλο χρήσης ενώ, παράλληλα, αμφισβητούνται και τα υποκείμενα που ορίζουν αυτά τα πρωτόκολλα χρήσης (Σταυρίδης 2005: 148).

Σε αντίθεση με την κυρίαρχη κριτική και προπαγάνδα, τα θεσμικά κτίρια κατά τη διάρκεια της κατάληψής τους δεν νεκρώνονται αλλά, αντίθετα, αναδιαμορφώνονται και επαναλειτούργούν, μάλιστα με πιο ζωντανό τρόπο και αποτελώντας πεδίο ανάπτυξης διαφορετικών σχέσεων επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης. Οι εξεγερμένοι ανατρέπουν τη λειτουργία που επιτελούσαν μέχρι πριν από την κατάληψή τους και εγκαθιστούν λειτουργίες που είναι απαραίτητες για το κίνημα, μεταμορφώνοντας το εσωτερικό τους ούτως ώστε να ανταποκρίνεται στις νέες λειτουργικές ανάγκες. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό παράδειγμα αποτελεί η μετατροπή της κεντρικής αίθουσας παραστάσεων της Εθνικής Λυρικής Σκηνής σε συνελευσιακό χώρο.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της πλειονότητας των θεσμικών κτιρίων, το οποίο αναιρείται ή καλύτερα τείνει να αναιρεθεί, κυρίως σε συμβολικό επίπεδο, στα κατειλημμένα κτίρια τέτοιου τύπου κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Δεκέμβρη, είναι η πολυδιάσπαση του εσωτερικού τους σε μικρές αίθουσες, χωρική οργάνωση που υπαγορεύεται από τον πολυλειτουργικό χαρακτήρα τους και την αναγκαιότητα αυστηρού διαχωρισμού των λειτουργιών που φιλοξενούν, αλλά και από τον κατακόρυφο καταμερισμό των δικαιωμάτων και της διοίκησής τους.

Επιδιώκοντας να εντοπίσουμε και να διαβάσουμε πιο συγκεκριμένα τους λειτουργικούς, χωρικούς, ιδεολογικούς και συμβολικούς επαναπροσδιορισμούς στο επίπεδο των δημόσιων κτιρίων κατά την κοινωνική έκρηξη του Δεκέμβρη, θα ήταν χρήσιμη μια ταξινόμηση των κτιρίων αυτών με βάση την κοινωνική τους λειτουργία στη σημερινή πραγματικότητα. Σε μια τέτοια ταξινόμηση, ο χαρακτηρισμός ενός κτιρίου ως διοικητικού, εκπαιδευτικού, πολιτιστικού κλπ. περιγράφει την κοινωνική και όχι την τεχνική του λειτουργία, δηλαδή τη λειτουργία εκείνη η οποία ορίζεται από τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας με την ευρεία έννοια και περιλαμβάνει εκτός από την παραγωγική και την αναπαραγωγική διαδικασία. Η κατηγοριοποίηση των κτιρίων με βάση το προηγούμενο σκεπτικό είναι οχυρωμένη απέναντι στο χαρακτηρισμό της ως απλοϊκού φονξιοναλισμού, σύμφωνα και με τον προβληματισμό του Rossi για την ταξινόμηση των αστικών συντελεστών. Ο Rossi κατηγορεί τους φονξιοναλιστές ότι στις ταξινομήσεις κτιρίων (αλλά και γενικότερα των αστικών συντελεστών) ταυτίζουν τη δομή με την συγκεκριμένη λειτουργία που εμφανίζουν σε μια δεδομένη στιγμή αντιμετωπίζοντας τη διαμόρφωση της πόλης σαν ένα στατικό φαινόμενο. Αντίθετα, εκείνος υποστηρίζει ότι, στο πέρασμα του χρόνου, οι λειτουργίες μιας πόλης δεν

είναι παρά κάποιες στιγμές της δομής της μέσα στην ιστορική της συνέχεια, η οποία επιτυγχάνεται μέσω των μεταμορφώσεων της (Rossi 1991: 58). Ασφαλώς, το κάθε κτίριο δεν μπορεί να ιδωθεί αποχωρισμένο από την ιστορική του πορεία, η οποία προβάλλεται στη συλλογική μνήμη. Παρ' όλ' αυτά, το αποφασιστικό χαρακτηριστικό των κτιρίων στην προκειμένη περίπτωση είναι η κοινωνική λειτουργία που επιτελούν στη σημερινή πραγματικότητα.

α) Κτίρια διοίκησης/διακυβέρνησης

Μέσω των καταλήψεων διοικητικών κτιρίων, με την ιδιότητά τους ως κέντρων συσσώρευσης ισχύος, αλλά και της φυσικής και ιδεολογικής στοχοποίησης των λειτουργικών και συμβολικών κέντρων διακυβέρνησης (π.χ. Βουλή) με άλλα μέσα πάλης πέραν των καταλήψεων, το κίνημα του Δεκέμβρη απονομιμοποίησε, σε συμβολικό επίπεδο, τον κρατικό μηχανισμό και τους κυβερνώντες. Το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, το συμβολικό επίκεντρο του έθνους και της εθνικής ενότητας και, άρα, της διασφάλισης της ταξικής κυριαρχίας, χάνει την καθολική αποδοχή που εμφανίζει σε περιόδους κανονικότητας και από επιθετικό σύμβολο μετατρέπεται σε τελευταία γραμμή άμυνας. Το κράτος, σε τέτοιες περιόδους, αλλά και στην προσπάθειά του να περισώσει την αξιοπρέπειά του και τη συμβολική ισχύ της νομιμότητας, βάζει την αστυνομία να υπερασπίζεται τα κουβούκλια και τους τσολιάδες.

Μεταξύ των διοικητικών κτιρίων μπορούν να συμπεριληφθούν και τα αστυνομικά Τμήματα, αφού οι αστυνομικές δυνάμεις είναι υπεύθυνες για την ομαλή, σύμφωνα με την αστική τάξη, εξέλιξη της κοινωνικής ζωής, τα οποία από κέντρα διασφάλισης της αστικής νομιμότητας και κοινωνικής νηνεμίας γίνονται στόχοι απόδοσης κινηματικής δικαιοσύνης. Οι επιθέσεις σε αστυνομικά Τμήματα ως κινηματική πρακτική κατακρημνίζουν στη συλλογική συνείδηση το ιδεολόγημα της ασφάλειας και φαντάζουν η «δίκαιη» απάντηση των εξεγερμένων στο τραγικό γεγονός.

Μια ιδιαίζουσα περίπτωση διοικητικού κτιρίου αποτελούν τα κεντρικά γραφεία του ΗΣΑΠ στην Αθηνάς, η κατάληψη των οποίων στις 27.12 έρχεται ως απάντηση του κινήματος στην εργοδοτική απόπειρα δολοφονίας της καθαρίστριας Κωνσταντίνας Κούνεβα. Τα αιτήματα των εξεγερμένων ενάντια συνολικά στην αντεργατική πολιτική της κυβέρνησης, καθώς και το γεγονός ότι η κατάληψη του ΗΣΑΠ τροφοδοτείται και ανατροφοδοτεί τα κινηματικά γεγονότα του Δεκέμβρη συνιστούν επιπλέον στοιχεία, πέραν της χρονικής ταύτισης, τα οποία συνδέουν την κατάληψη αυτή με την κοινωνική έκρηξη.

β) Κτίρια πολιτισμού

Οι καταλήψεις κτιρίων πολιτισμού, με κορυφαία αυτή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, και οι παρεμβάσεις σε θέατρα εν ώρα παραστάσεων από τη μια πλευρά αποτελούν απλώς μέσα πίεσης για την επίτευξη των αιτημάτων των εξεγερμένων και τρόπους παρέμβασης στην κοινωνία ή αυθόρμητες κινήσεις αντίδρασης. Από την άλλη, μέσω τέτοιων κινηματικών πρακτικών γίνεται, συνειδητά ή ασυνειδητά, κριτική στα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα, ενώ, ταυτόχρονα, τίθεται το ζήτημα της αναδημιουργίας του πολιτισμού σε μια νέα βάση και προβάλλονται εναλλακτικές πολιτισμικές πρακτικές. Το κίνημα οικειοποιούμενο χώρους τέχνης αναιρεί την υποχρέωση της πληρωμής για την παρακολούθηση της συντριπτικής πλειονότητας των πολιτιστικών δρωμένων και θέτει ως, οραματικό κατά βάση, στόχο τη δυνατότητα όχι απλώς της ελεύθερης πρόσβασης στα προϊόντα/παράγωγα του πολιτισμού αλλά και της παραγωγής τους.

γ) Κτίρια εκπαίδευσης

Το γεγονός ότι η νεολαία είχε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην κοινωνική έκρηξη του Δεκέμβρη εξηγεί μερικώς γιατί τα κτίρια της εκπαίδευσης αποτέλεσαν έναν από τους πρώτους στόχους του κινήματος. Το ειδικό χαρακτηριστικό του ασύλου ανώτατων σχολών όπως η Νομική, το Πολυτεχνείο και η ΑΣΟΕΕ (αλλά και άλλες μικρότερες, όπως τα ΕΜΜΕ και η Ιατρική), το οποίο τις καθιστά έναν χώρο φαινομενικά εκτός νομιμότητας αφού δεν επιτρέπεται η άμεση παρέμβαση της αστυνομίας (παρά μόνο σε περίπτωση κακουργηματικής πράξης), σε συνδυασμό με την κεντρική τοποθεσία τους έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην ανάδειξή τους ως κέντρων αγώνα, όχι μόνο στην εξέγερση του Δεκέμβρη αλλά και σε πολλά προηγούμενα κινήματα. Από το πρώτο κιάλας βράδυ καταλαμβάνονται και οι τρεις σχολές στην προσπάθεια των εξεγερμένων να δώσουν, με τον δικό τους τρόπο, μια πρώτη απάντηση στην κρατική δολοφονία. Κουβαλώντας μνήμες και συμβολισμούς από προηγούμενα κινήματα, τα κτίρια αυτά μετατρέπονται σε πυρήνες κινηματικών αποφάσεων και δράσεων, με τα υποκείμενα που τα καταλαμβάνουν να εγκαθιστούν σε αυτά νέες λειτουργίες. Οι εξεγερμένοι προβάλλουν ένα διαφορετικό μοντέλο διαχείρισης του χώρου από τη συμβατική διοίκηση της σχολής και αναπτύσσουν διαφορετικούς δεσμούς επικοινωνίας και συνεργασίας.

Με αντίστοιχο τρόπο λειτούργησαν και οι καταλήψεις των σχολείων, οι οποίες ήταν πολυάριθμες και μαζικές, αφού οι μαθητές αποτέλεσαν το βασικό κομμάτι αυτών που συμμετείχαν στην εξέγερση του Δεκέμβρη. Οι μαθητές καταλαμβάνοντας τα σχολεία τους παίρνουν τον έλεγχο τους στα χέρια τους. Τα

γραφεία των καθηγητών, οι αίθουσες διδασκαλίας, τα εργαστήρια, η αυλή όπου έκαναν προσευχή κ.ά. γίνονται χώροι ύπνου, διεξαγωγής συνελεύσεων και εκδηλώσεων, χώροι απλώς εκτόνωσης.

Το σχολείο μετατρέπεται σε πυρήνα αντίστασης, καθώς μέσω της κατάληψης και οικειοποίησης του αναδεικνύονται οι πραγματικές ή δυνητικές αντιθέσεις των υποκειμένων-χρηστών του σχολείου, οι οποίες, σε συνθήκες κανονικότητας, αποκρύπτονται ή και εκτρέπονται. Ο μηχανισμός του σχολείου τείνει να ομογενοποιήσει το σύνολο των υποκειμένων που τον υφίστανται μέσω της τυποποίησης και των προτύπων συμπεριφορών (Φιλντ και Μπρομ 2007: 72). Οι καταληψίες αποτινάσσουν, σε συμβολικό επίπεδο, την ιδιότητα του μαθητή και τα χαρακτηριστικά που υπαγορεύει, ιδιότητα η οποία προκύπτει από το πρωτόκολλο χρήσης του σχολείου με το οποίο οφείλουν να συμμορφώνονται οι χρήστες.

Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθούμε σε μια ιδιότυπη μορφή θεσμικού κτιρίου το οποίο μετατρέπεται σε κέντρο αγώνα για λίγες μέρες του Δεκέμβρη. Πιο συγκεκριμένα, οι εξεγερμένοι, και κυρίως εργαζόμενοι, καταλαμβάνουν το κτίριο της ΓΣΕΕ μεταμορφώνοντάς το σε ανοιχτό χώρο όπου λαμβάνουν χώρα εκδηλώσεις, συνελεύσεις κ.ά. σε σχέση με το εργατικό κίνημα και την οργάνωσή του, τις διεκδικήσεις και τα μέσα πάλης του. Οι εργαζόμενοι παίρνουν το κτίριο της ΓΣΕΕ στα χέρια τους και προβάλλουν έναν διαφορετικό συνελευσιακό τρόπο διαχείρισης αυτού.

Συμπεράσματα

Η ανάγνωση των γεγονότων του Δεκέμβρη, εστιασμένη στους χωρικούς μετασχηματισμούς, μας οδήγησε στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων όσον αφορά τη σχέση των συλλογικών πρακτικών με τον δημόσιο χώρο εν γένει, αλλά και, πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της συγκεκριμένης εξέγερσης. Αν και το ζήτημα του δημόσιου χώρου δεν αποτέλεσε, τουλάχιστον με ξεκάθαρο τρόπο, αίτημα του κινήματος του Δεκέμβρη, ο ρόλος του ως του κατεξοχόν πεδίου ώσμωσης των χρηστών μιας πόλης, αλλά και της κοινωνικής πρακτικής, τον αναδεικνύει σε βασικό υποδοχέα των κινηματικών πρακτικών. Τα κινηματικά υποκείμενα αναζητούν νέους χώρους επικοινωνίας και δράσης, αφού τα συμβατικά χαρακτηριστικά του δημόσιου χώρου είτε δεν επαρκούν για τις ανάγκες τους είτε, κυρίως, έρχονται αντιμέτωπα με αυτές.

Η διεκδίκηση της διεύρυνσης του δημόσιου χώρου αποτελεί κεντρικό αίτημα ενός πλήθους κινημάτων που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια. Η διάσωση των ελάχιστων εναπομεινάντων ελεύθερων χώρων και η απόδοσή τους σε όλους τους χρήστες μιας πόλης, καθώς και η αναζήτηση περισσότερων έχουν γίνει πρωτεύον μέλημα για ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού των μεγαλουπόλεων. Οι ελεύθεροι χώροι δεν είναι πολυτέλεια αλλά ζήτημα επιβίωσης. Αν και το ξέσπασμα του Δεκέμβρη δεν έθεσε αυτό το ζήτημα άμεσα, σχετίζεται με αυτούς τους κοινωνικούς αγώνες, όχι μόνο στο βαθμό που η δυναμική τους υπήρξε υπόστρωμα της εξέγερσης, αλλά και στο μέτρο που η εξέγερση τροφοδότησε τους αγώνες που ακολούθησαν. Αυτό, ωστόσο, αποτελεί ίσως την πιο επιφανειακή σύνδεση του Δεκέμβρη με τη διεκδίκηση του δημόσιου χώρου. Οι εξεγερμένοι διεκδικούν την, κατά κάποιο τρόπο, ανακατάληψη τμημάτων του δημόσιου χώρου, ο οποίος συρρικνώνεται ολοένα και περισσότερο, όχι μόνο σε απόλυτα μεγέθη αλλά κυρίως ως πεδίο κοινωνικής δραστηριότητας.

Κατά την εξέγερση του Δεκέμβρη, λοιπόν, η διεκδίκηση του δημόσιου χώρου δεν ταυτίζεται απλώς με την ποσοτική του διεύρυνση. Τα κινηματικά υποκείμενα προχωρούν, συνειδητά ή μη, στον ποιοτικό επαναπροσδιορισμό του ήδη υπάρχοντος χώρου που χαρακτηρίζεται δημόσιος. Η αμφισβήτηση των κυρίαρχων κοινωνικών λειτουργιών και κανόνων συμπεριφοράς που αυτές υπαγορεύουν συνδυάζεται με την προσπάθεια των εξεγερμένων να αναδιοργανώσουν τον δημόσιο χώρο με βάση τις δικές τους ανάγκες. Οι εξεγερμένοι αποκτούν την υπεροχή στον δημόσιο χώρο έναντι των αντιπάλων τους (δηλαδή την αστυνομία και τον κρατικό μηχανισμό ή, σε τελική ανάλυση, την αστική τάξη) και εγκαθιστούν νέες, συλλογικές πρακτικές σε αυτόν, προσπαθώντας, ταυτόχρονα, να τον απογυμνώσουν από την ιδιότητά του να αποδίδει στους χρήστες συγκεκριμένες ταυτότητες. Η συνάντηση και συνύπαρξη πολλαπλών και διαφορετικών υποκειμένων στο κινηματικό πεδίο έρχεται να υπονομεύσει, έστω προσωρινά, την τυποποίηση των χρηστών του δημόσιου χώρου της πόλης, αναιρώντας, ταυτόχρονα, την αναγκαιότητα συμμόρφωσης σε συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς και χρήσης. Η ταυτόχρονη αμφισβήτηση, τουλάχιστον σε συμβολικό επίπεδο, των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, καθώς και των σχέσεων εξουσίας, που αλληλεπιδρούν με την παραγωγή και την οργάνωση του δημόσιου χώρου, είναι σχεδόν αναπόφευκτη και άρρηκτα συνδεδεμένη με τις νέες, έστω πρόσκαιρες, σχέσεις επικοινωνίας και συντροφικότητας που αναπτύσσονται.

Δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε ότι ακόμη και η ίδια η δολοφονία του 16χρονου μαθητή αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, και ζήτημα χωρικής τάξης. Οι

προσπάθειες των εκάστοτε κυβερνήσεων, αλλά και των δυνάμεων καταστολής (οι οποίες δεν αποτελούν απλώς τυφλά κατασταλτικά όργανα του κρατικού μηχανισμού, αλλά η συμπεριφορά τους έχει ένα βαθμό αυτονομίας) να επιβληθούν στο «άβατο» των Εξαρχείων δεν αποτελούν φαινόμενο των τελευταίων χρόνων. Ήδη από τη Μεταπολίτευση, τα Εξάρχεια συνιστούν πυρήνα έντονων πολιτικών διεργασιών και αμφισβήτησης των κυρίαρχων προτύπων. Ο Αλέξης Γρηγορόπουλος το βράδυ της δολοφονίας του διεκδικούσε την ύπαρξή του σε έναν δημόσιο χώρο, παρεκκλίνοντας ίσως από τα συμβατικά πρότυπα χρήσης του, πράγμα που δεν ήταν ανεκτό. Η δολοφονία του 16χρονου αποτελεί μια κορύφωση της διαμάχης αυτής, ίσως την πιο ακραία, αλλά όχι τη μόνη.

Πέρα, όμως, από τη διεκδίκηση για περισσότερο ή έναν άλλο δημόσιο χώρο, στην εξέγερση του Δεκέμβρη αναδεικνύεται και το ζήτημα της κεντρικότητας. Αν και, σε σύγκριση με προηγούμενα κινήματα, κατά την εξέγερση παρατηρείται διασπορά των δράσεων στις διάφορες γειτονιές της Αθήνας, αλλά και σε πλήθος άλλων πόλεων, η έννοια της κεντρικότητας αποκτά εδώ μια διαφορετική σημασία, όχι από τη σκοπιά της μη αποκέντρωσης, αλλά από αυτή της διεκδίκησης του κέντρου της πόλης από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Η απελευθέρωση της υποβόσκουσας έντασης και η έκταση της κοινωνικής αναταραχής δεν ευνόησε μόνο την έκρηξη των πιο καταπιεσμένων κομματιών (π.χ. μετανάστες, εργάτες) στις περιοχές όπου διαμένουν, όπως ήταν, για παράδειγμα, οι συγκρούσεις των Ρομά με τους αστυνομικούς στο Ζεφύρι. Η μαζική εμπλοκή των μεταναστών στα γεγονότα στο κέντρο της Αθήνας, αλλά και το παράδειγμα των οπαδών του Αιγάλεω που κατευθύνθηκαν ομαδικά προς το κέντρο της Αθήνας καταδεικνύουν την τάση ανακατάληψης του κέντρου από τους ανθρώπους που βρίσκονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στο περιθώριο. Αν και το κέντρο της πόλης αποτελεί το πεδίο συνάντησης και αλληλεπίδρασης του συνόλου της κοινωνίας (ή ακριβώς γι' αυτό), η ουσιαστική ύπαρξη σε αυτό των κοινωνικών ομάδων που αποκλίνουν από τις προβλεπόμενες ταυτότητες και τα αντίστοιχα πρότυπα συμπεριφοράς αποκλείεται. Ημεδαποί και αλλοδαποί, άνθρωποι από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα επιτίθενται στα σύμβολα της αστικής τάξης, αλλά και, συγκεκριμένα, στις κατεξοχήν ευνοϊκές γι' αυτήν περιοχές, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα το Κολωνάκι, διεκδικώντας για τον εαυτό τους το πιο επιφανές τμήμα του δημόσιου χώρου.

Στο επίπεδο των εντοπισμένων χωρικών μετασχηματισμών που σημειώθηκαν στην εξέγερση του Δεκέμβρη μπορούμε συμπερασματικά να επισημάνουμε τη γενικότερη τάση για ενοποίηση του χώρου, είτε αυτό αφορά το πολυδιασπασμένο εσωτερικό των θεσμικών κτιρίων είτε τον εξίσου κατατμημένο ελεύθερο δημό-

σιο χώρο. Σε αντιδιαστολή με την πρόθεση της κυρίαρχης τάξης και των εκπροσώπων της στη διακυβέρνηση, οι συλλογικές πρακτικές ευνοούν τον επαναπροσδιορισμό της γεωγραφίας των τμημάτων του δημόσιου χώρου της πόλης στην κατεύθυνση της άρσης των περιορισμών και του κομματιάσματος του δημόσιου χώρου. Ο κατακερματισμός δυσχεραίνει την αλληλεπίδραση των διαφόρων κοινωνικών τάξεων και ομάδων και, παράλληλα, υπονομεύει την ώσμωση των διαφόρων εμπειριών και ταυτοτήτων των χρηστών της πόλης. Τα κινηματικά υποκείμενα, όμως, μέσω της κατάληψης και οικειοποίησης θεσμικών κτιρίων, καθώς και δρόμων και πλατειών, σε συνδυασμό με τα οργανωμένα κινηματικά γεγονότα, όπως οι διαδηλώσεις, δημιουργούν νέα πλέγματα κινήσεων τα οποία συνενώνουν τα θραύσματα του δημόσιου χώρου οργανώνοντας την κοινή παρουσία στο πεδίο αυτό. Οι κατειλημμένοι δρόμοι ορίζουν μια περιοχή που ενοποιείται μέσω μιας πορείας ή μέσω πιο αυθόρμητων εκδηλώσεων. Η ενοποίηση αυτή του δημόσιου χώρου δεν συνιστά απλώς το προϊόν της εφαρμογής των συλλογικών πρακτικών σε αυτόν, αλλά και το αντικείμενο ανατροφοδότησής τους.

Η προσωρινή, λοιπόν, εγκατάσταση συλλογικών πρακτικών δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη τη μορφή και τις λειτουργίες του δημόσιου χώρου. Θα ήταν, όμως, αφελές να υποστηρίξουμε ότι οι χωρικοί μετασχηματισμοί, αποτέλεσμα ακριβώς της πρόσκαιρης αναστροφής της σχέσης ισχύος, αποτέλεσαν μια μόνιμη μεταμόρφωση του δημόσιου χώρου. Ο δημόσιος χώρος, αλλά και συνολικά η πόλη, αποτελεί χωρική αποκρυστάλλωση της διαλεκτικής αλληλεπίδρασης των κοινωνικών τάξεων και ομάδων, των τρόπων παραγωγής, των μορφών εξουσίας και των αντιλήψεων για το χώρο στην εκάστοτε ιστορική περίοδο. Οι μαζικές κινηματικές διεργασίες μετασχηματίζουν το χώρο κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής τους και, σε πολλές περιπτώσεις, ευνοούν τη δημιουργία νησίδων δημόσιου χώρου όπου επικρατούν διαφορετικοί, όσο αυτό είναι δυνατό, κανόνες συμπεριφοράς και ύπαρξης με την παράλληλη αναίρεση της αναγκαιότητας συγκεκριμένης ιδιότητας του χρήστη, αλλά συμβάλλουν και στην ανάπτυξη της δυναμικής για την περαιτέρω διεκδίκηση του δημόσιου χώρου. Παρ' όλ' αυτά, δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Δεκέμβρης μεταμόρφωσε τη μορφή και την κοινωνική λειτουργία του δημόσιου χώρου στο σύνολό του, στο βαθμό που δεν μπορούν να νοηθούν στεγανοί χώροι εκτός ταξικής κυριαρχίας. Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε και την αντίδραση που επέφερε η εξέγερση του Δεκέμβρη και στο χωρικό επίπεδο, με τον κρατικό μηχανισμό να προχωρεί στον ακόμα πιο ασφυκτικό έλεγχο του χώρου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η σύσταση της νέας μηχανοκίνητης κατασταλτικής μονάδας άμεσης επέμβασης, της λεγόμενης ομάδας Δ, αλλά και η οχύρωση θεσμικών κτιρίων

όπως τα ΑΤ σε όλη την Αθήνα. Πέρα από κάποιες καταλήψεις, λοιπόν, το στοιχείο που άφησε ως κεκτημένο ο Δεκέμβρης στο επίπεδο του χώρου είναι η κατάδειξη του γεγονότος ότι η κοινωνική λειτουργία, η δομή και η μορφή του, καθώς και οι σχέσεις που αυτές μεταφέρουν και αναπαράγουν, δεν είναι δεδομένες αλλά συνεχές διακύβευμα της ταξικής πάλης και επίδικο του ταξικού συσχετισμού δύναμης. Ο αγώνας για έναν άλλο δημόσιο χώρο εγγράφεται στη συλλογική μνήμη και, πιθανόν, θα αποτελέσει έμπνευση για επόμενους αγώνες.

Σημειώσεις

1 Νεωτερική χαρακτηρίζουμε την πόλη μετά τον Διαφωτισμό (προκαπιταλιστική και καπιταλιστική πόλη).

2 Χρησιμοποιούμε τον όρο «σχέση ισχύος» για να ορίσουμε έναν ευρύτερο της σχέσης φυσικής ή στρατιωτικής δύναμης συσχετισμό, που επεκτείνεται σε οικονομικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Η σχέση ισχύος διαφέρει από την εξουσία κατά το ότι η πρώτη είναι συγκυριακή και τοπικά διαφοροποιήσιμη, ενώ η δεύτερη αποτυπώνει τον ιστορικό ταξικό συσχετισμό δύναμης. Είναι φανερό ότι η προσωρινή και κατά τόπους αναστροφή της σχέσης ισχύος τον Δεκέμβρη δεν σήμανε και αναστροφή της εξουσίας.

3 Εξάλλου αυτή η απόλυτη κυριαρχία του κράτους, και σε περιόδους κανονικότητας, είναι τυπική/συμβολική, αφού οι κρατικοί θεσμοί στην πραγματικότητα ποτέ δεν μπορούν να ελέγξουν απολύτως τα πάντα.

4 Ο όρος «θεσμικά κτίρια» είναι δανεισμένος από τον Μισέλ Φουκώ (1987: 65). Με τον όρο αυτό εννοούμε τα κτίρια τα οποία είτε είναι κοινόχρηστα, είτε αφορούν κοινωνικές παροχές ή, ακόμα, αυτά που αφορούν σχηματισμούς οι οποίοι συνδέονται πιο έμμεσα με το κράτος (π.χ. συνδικάτα). Ο λόγος που επιλέγουμε να δανειστούμε αυτό τον όρο είναι γιατί, στη συγκεκριμένη εργασία, ο διαχωρισμός των κτιρίων σε δημόσια και ιδιωτικά δεν επαρκεί.

5 Παρ' όλο που η κατάληψη της Εθνικής Λυρικής Σκηνής άρχισε στις 29 Ιανουαρίου, δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί κομμάτι του κινήματος του Δεκέμβρη, αφού αποτελεί άμεση συνέχειά του ενώ, επίσης, τα αιτήματα είναι κοινά και οι πρακτικές αντίστοιχες, αν και μικρότερης δυναμικής.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Benjamin, W. (2002), *Για μια κριτική της βίας*, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα.
- Herbert, St. (1998), "Policing contested space. On patrol at Smiley and Hauser", στο Nicholas R. Fyfe, (ed.), *Images of the street. Planning, identity and control in public space*, Routledge, London and New York.
- Rossi, A. (1991), *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Schumacher, T. (2005), *Σημειώσεις Πολεοδομία 2*, ΕΜΠ, Αθήνα.
- Λεφέβρ, Α. (1977), *Το δικαίωμα στην πόλη*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Λίποβατς, Θ. (2005), «Περί βίας», *Επιστημονικό συμπόσιο Σύγχρονοι μηχανισμοί βίας και καταπίεσης*, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα.

- Πεπονής, Γ. (1997), *Χωρογραφίες. Ο αρχιτεκτονικός τονισμός του νοήματος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Σταυρίδης, Στ. (2005), «Σύγχρονη πόλη και “κατάσταση έκτακτης ανάγκης”», *Επιστημονικό συνέμιο Σύγχρονοι μηχανισμοί βίας και καταπίεσης*, Εταιρεία Σπουδών, Αθήνα.
- Φλιντ, Μ., Μπρομ, Ζαν-Μαρί (2007), *Νεολαία και επανάσταση*, Εργατική Πάλη, Αθήνα.
- Φουκώ, Μ. (1987), *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Ύψιλον/ βιβλία, Αθήνα.